

KURTULUŞ SAVAŞI ROMANLARINDA MEKÂNINI ARAYAN AYDIN

Dr. Bülent Kalkan

kalkanbulent@yahoo.com

ÖZET

Kurtuluş Savaşı romanları arasından karakteristik birkaçını ele alan makale, eserlerde mekânını arayan aydın tipolojisine vurgu yapmaktadır. İstanbul'un işgali ile birlikte mekânını yitiren, yaşam alanından mahrum kalan, bu nedenle Anadolu göçüne mecbur kalan aydına kurtuluş çabalarını örgütlemekten başka seçenek kalmamıştır. Bu görevinde yaşayacağı başlıca zorluk yeni mekânında hakim olan kültüre yabancı kalmasıdır. 19. Yüzyıl entelijansiyasının üstlendiği dünyayı değiştirmek, halkı aydınlatmak misyonuna vatanı kurtarmayı da eklemek zorunda kalan Türk aydını halk ile ortak çalışma koşullarını arama uğraşına girecektir. Bu çaba kendisi ile birlikte içinde bulunduğu toplumu da yok olmaktan kurtaracaktır.

Anahtar Kelimeler: Mekan, Aydın, Kurtuluş Savaşı, Roman, Halk

INTELLECTUAL SEEKING HIS SPACE IN THE NOVELS OF THE WAR OF INDEPENDENCE

ABSTRACT

The article, which deals with a few characteristic of the novels of the War of Independence, emphasizes intellectual typology that searches for works in the works. With the occupation of Istanbul, there was no other option than to organize the efforts of the liberation of the people who lost their place, deprived of their living space and thus forced to migrate to Anatolia. The main challenge for this task is to remain a cultural stranger in the new space. The Turkish intellectual, who has to add the nationality to change the world in which the 19th century intelligence takes place and to enlighten the people, will enter into the search for common working conditions with the public. This effort will save the society that he is in with him from extinction.

Keywords: Space, Intellectual, War of Independence, Novel, Folk

1. GİRİŞ

Dostoyevski: “Tanrı, Rus insanını, Rus mujiğini sever. Bu nedenle, Rus insanının ayyaşlığından, hırsızlığından, alçaklığından, sefaletinden, şerefsizliğinden, yalanından korkmamalı. Bütün bunlar, onu ebediyete dek damgalayan, her duygunun son kertesine ulaşma eğiliminden ileri gelir. Onlar yaralı bir hayvanın sıçramaları gibi davranırlar. Bütün bunlar onun gelecekteki görevinin belirtileridir. O, kendini ve kendisiyle birlikte bizi de kurtaracak. Çünkü aydınlık bir kez daha aşağıdan gelecek.” (Troyat, 2000:439) derken, Rus insanının tüm olumsuz özelliklerine sarılır. İnsanlığın kurtuluşu misyonunu uzlaşmaz çelişkiler yaşadığı Rus insanına yükler. Romanlarında gördüğümüz gibi, kurtuluşun ancak “dip noktasını bulmuş insan” aracılığı ile mümkün olacağını savunur. Oysaki Dostoyevski’nin bir aydın olarak tarihsel anlamda toplumun geri kalanı ile yaratıcı bir uyumsuzluk hali içerisinde olmasını beklememiz doğaldır (Furedi, 2010:27).

Aydın ile halk arasında dünyayı anlama ve anlamlandırma biçimleri açısından uçurum olduğu aşikârdır. Fakat kaderleri de ortak bu iki toplum kesiminin tarihte yollarının kesiştiği nadir bazı anlar vardır. Bunlardan birisi de Türk Kurtuluş Savaşı’dır. Zamanın aydın kadrolarının İstanbul’dan Ankara’ya geçerek mücadeleye doğrudan dahil olması romancılarımız tarafından yoğun şekilde işlenerek Milli Mücadele ve ona ait çeşitli sahneler “aydın-halk çelişkisi” üzerinden sıklıkla konu edinmiştir. Romanlarda çelişkinin çözüme ulaşmasında aydının içinde bulunduğu bazı özel durumların yarattığı zorunlulukların etkisi vardır. “Mekânını arayan aydın” sorunu bunların başında gelir.

Türk Dil Kurumu, güncel Türkçe sözlüğe göre mekân: “Yer, bulunulan yer” ile “ev ve yurt”* anlamına gelmektedir.

Tarihsel olaylar coğrafi mekâna bağımlı olduğu gibi, mekân, aynı zamanda insani faaliyetlerin gerçekleştirildiği zemindir. Toplumsal ilişkilerin ve buna bağlı bireyin kendini yeniden üretiminin sahnesidir. Dolayısıyla toplumsal mekân toplumsal bir üründür (Lefebvre, 2014:56). İnsani faaliyetler sürecinde bireysel kimlikler, mekânsal özellikler doğrultusunda oluşur. Ait olduğu mekândan herhangi bir nedenle kopmuş insan, kendisini tanımlayan birçok vasıftan da mahrum kalacaktır.

2. ANADOLU YOLCULUĞU

Kurtuluş Savaşı temalı romanlardaki ortak nokta, “aydın ya da münevver” olarak adlandırılan kişilerin, kaybettikleri yaşam mekânlarını yerine koyma çabalarıdır. Aranan mekân, dönemsel olarak henüz tanımlanmamış bir vatan kavramına karşılık gelecektir. Acaba o dönemde münevverin majör mekânı olarak vatan, neye karşılık gelmekteydi?

Osmanlının üzerinde titrediği, anavatanı sayılabilecek, Balkanların yitirilişi ile münevver “yakında olanı” ve en sonunda “elinde kalanı” vatan imgesinin karşılığında düşünecektir. Yahya Kemal’e göre: “1918 baharında, ne vatan, ne devlet, hatta ne de millet kalmıştı”(Yahya Kemal, 2008:127).

Münevver “vatan” dediği mekânın neresi olduğunda kararsızdır. Yine Yahya Kemal: “Rodos’un, İstanköy’ün ve diğer adalarımızın işgali bana Trablus’un işgalinden fazla tesir etmişti.” (Yahya Kemal, 2008:123) derken, tercih önceliği açısından, belki birçoğumuzu şaşırtır.

* Erişim tarihi: 18.04.2018,

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=mek%C3%A2n&uid=35221&guid=TDK.GTS.5ad04e690ecea2.73477842.

Yetiştirdiği, üzerine bastığı, hamurunun yoğrulduğu mekânın yitimi, Osmanlı münevveri için büyük dramdı. Kiminin aklı Üsküp'te, kiminin Selanik'te, kiminin Kahire'de kalmıştı. İmparatorluğun gücü ile dayandığı geleneğin devamı ortadan kalkmış; yabancı bir deneyim olan "halka dayanma" kavramına mecbur kalmıştı. Münevver hiç bilmediği bir mekân olan Anadolu'da, hiç tanımadığı Anadolu insanı ile baş başa kalmıştı. Yüzyılların mirası ile "halka dayanma" mecburiyeti arasında kendisi de değişecek; Yorgun Savaşçı'daki gibi harman, bağbozumu geçene kadar Yunan'a karşı örgütlenemeyecek düzeyde lokal düşüncelere sahip bir insanı da değiştirecekti (Tahir, 1999:357).

Gerçek yaşamda olduğu gibi Ateşten Gömlek'te İhsan: "...düşmanların kendi memleketlerine sahip oldukları gibi biz de sahip olmalıyız. Şimdiye kadar zeytinyağıyla su gibi durduğumuz bu halkla kaynaşmalıyız" (Adıvar, 2009:121) der. Türk aydını vatan kavramını oluştururken her zaman yüzünün dönük olacağı Batıdaki muadillerine öykünmektedir. Oysa tasavvurdaki vatan kavramı mücadelenin içinde oluşmaktaydı.

3. AYDININ KİMLİĞİ

Peki, söz konusu romanlarda kişi olarak "münevver" ya da "aydın"ın karşılığı kimdi?

Romanlarda kaybettiği mekânını arayan subay, memur, hoca gibi toplumsal kimlikler aydın kategorisindedir. Toplumun geleceğine dair kurgusu olan bu kişiler, eyleme geçerler. Yaban'ın Ahmet Celal'i dışındakiler, tasarımları doğrultusunda pratiğin içine gireceklerdir.

Aydın kimliğine dair genel tartışmadaki, bilgisini gnosisin karşıtı olarak praxisin* içinde oluşturan, "toplumsal eylemin içinde olduğu halde, dışarıdan da olup biteni görebilme birikimine" sahip kişiler, bu romanlarda kullanılmıştır. Aydının bilgisi, bakışı, duruşu, öngörüsü toplumsal pratiğin içinden gelir. Bilgisi, kendiliğinden veya sezgi yoluyla edinilmiş değildir. Gramsci'nin değindiği gibi bilmek yapmak demektir (Gramsci, 2007:57). İnsan toplumsal eylemi ile dünyayı değiştirip kendine göre biçimlendirir. Bu durumda bilgi bir eylem biçimidir, bir eyleme bağlı olarak ortaya çıkar (Tuna, 1993:157). Tabii olarak bu süreçte insan, kendisini de işlemiş ve dönüştürmüş olacaktır. Gramsci'nin her insan kendi çevresinde bağlanan karmaşık ilişkiler bütününe değiştirdiği ve bunlarda değişiklik yaptığı ölçüde kendisini de değiştirir (Gramsci, 2007:56) tespiti İstanbullu Hocaefendi'den Küçük Ağa'ya giden yolu işaret eder.

Dağılmakta olan Osmanlı toplumunda münevver, mekânını yitirken değersizleştiğini fark eder. Romanlarda ya işe yaramaz bir pozisyonda hayatını devam ettiriyordu ya da ordusu dağıtılmış ülkesinin, sınırlı kolluk kuvvetleri tarafından aranılıyordu. Yorgun Savaşçı'da Yüzbaşı Cemil kendi yurdumuzda Rum evlerine sığınmak... Sırtımızda kadın çarşafı, kaçacak delik aramak derken yaşadığı mekânsal sıkışmışlığı vurgular (Kemal Tahir, 1999:81).

Aydın açısından diğer çıkmaz, toplumsal çöküşten bireysel olarak çeşitli derecelerde sorumlu olmasıdır. Çünkü her birey, toplumsal ilişkilerin sentezi değil, bu ilişkilerin tarihidir. Yani tüm geçmişin bir özetidir (Gramsci, 2007:57). Çoğu gazeteci, yazar, memur ve asker, ya Jön Türklere yakındı, ya da İttihat Terakkici idi. En edilgenleri, geleneksel yapının çeşitli derecelerde revizyonu gibi çözüm önerilerinin kısıynda saf tutmuştu. Dolayısıyla artık güvenilirliği kalmamış kişilerdi. Yenilginin tüm suçunu omuzlarında taşımış, kendi mekânında bile yabancı pozisyonuna düşmüştü. Küçük Ağa'da halk sorar: "Biz Galiçya'sından Kanal'ına kadar dünyanın her yerinde aslan gibi evlatlarımızı bırakalım da İtalyan oğlanları ta kasabamıza kadar gelsin ha? Sebep?" (Buğra, 1997:38).

Yüzbaşı Cemil ise toplumsal çözülmeye İttihatçı subay olması sebebiyle birinci derecede sorumludur ve aranmaktadır. Cephe dönüşü bir yere sığmamaktadır. Teyzesinin evinde

* Eylemi ile doğayı, burada toplumu değiştirme anlamında.

“mekânsız bir yabancısıdır”. Ateşten Gömlek’te Ayşe, İngilizler tarafından mimlenmiştir, evi sürekli aranmaktadır. İçlerinde asker olanlar, yenilmiş ordunun üyesi olarak sokakta üniformaları ile dolaşamazlar. Aydın sınıfı mekânsız anlamsızdır.

Yorgun Savaşçı’da Patriyot Ömer bu ruh durumunu bir kış günü kendi yalnızlığına sığınma gibi yorgana sarılma diye tanımlar (Kemal Tahir, 1999:115). Aydın, Doğu’nun geleneksel metinlerindeki, atalarının öğütleriyle çıkış yolu arar adeta: Küçük Ağa’da Doktor Haydar Evliya Çelebi’yi, Yorgun Savaşçı’da Doktor Münir sıklıkla Naima tarihini okur. Doktor Haydar’ın çıkış yolu ateşe götürülürken Zer-Taç’ın söylediği şiiirdedir: “Ben ne ateşin çektiği pervane, ne de kurbanlık koyunum. Ben düşünen baş, inanan gönülüm!” (Buğra, 1997:166).

Evet, aydın kendi yalnızlığına sarılamazdı. İşe yarayacağı ortam Anadolu’da oluşmaktaydı. Böylece aydın pratiğin içine doğru bir yolculuğa başlayacak, tekrar kendisi olacak, en önemlisi varoluşuna dayanak noktası bir mekân edinecekti.

Aydın, toplumsal dönüşümü yönlendiren dışarıdan birisi konumundadır. Çektiği güçlüklerle atıf olarak roman kahramanlardaki fiziksel engel durumu kullanılmıştır. Her zaman aydın diyebileceğimiz karakterlerde olmasa bile fiziksel engel durumu mutlaka işlenmiştir. Yaban’da Ahmet Celal’in, Küçük Ağa’da Salih’in kolu, Ateşten Gömlek’te ise Peyami’nin bacakları yoktur. Ayşe’nin kolu yaralıdır. Yorgun Savaşçı’da emir eri Şaban’ın tek gözü görmez. Bütün bunlar aynı zamanda toplumun da yarası halindedir. Osmanlı münevveri vatan savunmasında kaybedilen topraklarla birlikte vücudunun kimi parçalarını da bırakmıştır. Ahmet Celal’in savaşta kaybettiği sağ kolu, İstanbul insanının karşısında bir zillet halindeyken, Anadolu insanı karşısında şereftir. Zira sağ kolunu onlar için kaybetmiştir (Karaosmanoğlu, 2007:19). Tıpkı Ateşten Gömlek’teki gizli toplantılarda Ayşe’nin yaralı kolunun saygı ile öpülmesi gibi. Böylece aydın yeni mekânı için karşılık ödediğini düşünecektir.

Fiziksel özelliğinin yanında kendi özel hayatında da bir adanmışlık söz konusudur. Küçük Ağa dışındaki aydınlar otuzlu yaşlarının başında ve bekârdır. Düzenlerini dağıtarak Anadolu’ya geçmeleri, memleketin de düzeninin bozulmasına paraleldir. Geriye tek sorun kalıyordu: Yeni mekânın insanları ile ilişkiler.

Aydın yeni mekânı Anadolu ve üzerinde asırlardır yaşayan insan ile belki de tarihte ilk defa kader birliği etme mecburiyetindedir. Alışmak, iki taraf için de zor olacaktır. Anadolu halkı yüzyıllar boyunca devlete verdiği destekle bitap düşmüştür. Bu geçiş coğrafyasında artık düzen aramaktadır. Tarihsel süreçte oluşmuş özelliklerine uygun davranışlar sergileyecek, her iddianın peşinden gitmeyecektir.

Yeni mekânda aydın ile halk arasında karşılıklı şüpheden söz edebiliriz. Ahmet Celal: “Öldüğümde bu köylüler, beni gömmezler, bir derenin içinde köpeklere, kargalara yemlik bırakırlar ve kemiklerimi tezek ateşinde yakarlar (Karaosmanoğlu, 2007:133)” diye düşünür.

Halkın aydına karşı soğuk tutumu, güvensizliği onu geçmiş yönetim kadrolarının bir devamı olarak görmesinden kaynaklanır. Aydınla göre ise köylü, işine geleni bilir. Ateşten Gömlek dışında diğer üç romandaki köylünün tanımı çarıklı erkân-ı harptir (Buğra, 1997:189; Karaosmanoğlu, 2007:130; Kemal Tahir, 1999:434).

Aydın dramı bununla bitmez. Yalnız başına kalmışlığı ile yıllardır o cepheden bu cepheye vatani kurtarmak için koşmuş, sonuçta her şeyini yitirmiştir. Aydın penceresinden halk: “Hâkimiyet ve kurtuluş imkânının kendi elinde olduğunu” bir türlü göremeyen kitledir. Bu gücünün farkında olmasını beklemek boşunadır belki de. Halk, aydının uyarılarına aldırmaz. İstanbul’dan gelip, arasına karışmış kişilerin işgalciye karşı düşmanca tutumuyla durumun zorlaşacağını düşünür. Neredeyse işgalden aydını sorumlu tutar. Halka, hatta Peyami’nin

annesine göre bu çabalar işgal hattını genişletmekten başka bir işe yaramaz. Yaban'da olduğu gibi halk, aradığı sosyal düzeni Yunan ordusunun getirmesine bile razıdır. Nihayetinde Yaban'da, Yunan birliğinin köye girişi ve talanı ile birlikte halk nezdindeki Yunan askerine karşı sempatik yaklaşım yıkılacak, Ahmet Celal'in gerçekleşmesini istediği bilinç kendiliğinden oluşacaktır.

Bu sancılı dönemde aydın, bilincindeki gidip gelmeler ve vazgeçiş düşünceleri ile uğraşır. Topçu Cemil'de romanın başında; Ahmet Celal'de ise romanın başından sonuna kadar; kaçıp kurtulma, kendini soyutlayıp, her şeyi unutup, yeniden başlama çabası görülür. Sonuçta mekânsız aydın yalnızdır, zayıftır. Henüz kendini anlatamamıştır.

Aydının Anadolu insanının dönüşümüne dair telaşı, kaybedecek vaktin olmaması nedeniyledir. Sonuçta kültür devrimine yetecek zamanı yoktur. Bu bir savaş durumudur. Topçu Cemil adımlarını iki üç köşe dönerse, Anadolu toprağına dalıp Anadolu milletine karışacakmış gibi (Kemal Tahir, 1999:212-213) ayarlamaktadır. Her şeyin bir an önce olması gerekmektedir.

Aydının amacına ulaşmak için kullandığı yöntem, romanların yazıldığı döneme göre şekillenir. Yaban(1932) ve Ateşten Gömlek(1922) ile Küçük Ağa(1964) ve Yorgun Savaşçı(1965) romanları yaklaşık 40 yıllık bir süreç içinde yazılmıştır. Aydın tutumlarının siyasal veçheleriyle tartışılması Küçük Ağa ve Yorgun Savaşçı'da ağırlıklı olarak görülürken, Yaban ve Ateşten Gömlek'te yazarları bizzat Milli Mücadele kadroları içinde bulunduğundan aydının halka yakınlaşma çabaları daha belirgindir.

4. BİR YABANCI OLARAK AYDIN

Yaban'da Ahmet Celal köyün marjinal yabancısıdır. Romandaki aydın tipleri arasında en entelektüelidir. Yakup Kadri çevresiyle son derece karşıt bir tip oluşturmuştur. Sıklıkla klasik sanat yapıtlarından, mitolojiden bahseder. Oysa ne yeri ne zamanıdır. Yakup Kadri aydının yeni mekânındaki insana yabancılığını marjinalleştirme yoluyla sağlar. Roman boyunca mekânsal yansıtma tekniği ile yazar, sıklıkla toprağın verimsizliği, köylünün acınacak durumu ile okuyucuyu aydının yanına çekmeye çalışır. Ahmet Celal kendisini, toprağına saplanmış Amerikan malı teneke kutunun eşi olarak görmektedir (Karaosmanoğlu, 2007:69). “Onlar gibi olmak, onlar gibi giyinmek, onlar gibi yiyip içmek, onlar gibi oturup kalkmak, onların diliyle konuşmak... Haydi, bunların hepsini yapayım. Fakat onlar gibi nasıl düşünebilirim? Nasıl onlar gibi hissedebilirim?”(Karaosmanoğlu, 2007:68) demektedir.

Oysa sonraki dönemde yazılmış olan Küçük Ağa'da durum Yaban'dakinden farklıdır. Kuvayi Milliyeci subayların cuma hutbesindeki tavrı, gece yollarını çeviren zaptiyelere karşı ikna edici yaklaşımları, aydının yeni mekânına uyumundaki başarısına bir örnektir:

“Müslümanlarınız değil mi siz?

Elhamdülillah...

İyi dinle şimdi. Onlar orada, Yunan gelip çocuklarımızı boğazlayacak, evimizi, barkımızı yakacak, ırzımıza, namusumuza geçmeye kalkacak diye tir tir titrerken, sen burada ne yapıyorsun? Elinde silahın da var. Ama onu Yunan'ı defetmeye çalışanlara karşı kullanıyorsun. Öyle mi?” (Buğra, 1997:128-129).

Mekân olarak Anadolu sadece aydın için değil dışarıdan herkese yabancıdır. Dolayısıyla halkın arasına karışıp yeni mekâna alışabilmesi de ancak birer rehber aracılığı ile mümkün olacaktır. Ahmet Celal'in köye yerleşmesi Mehmet Ali adındaki asker yoluyla, Topçu Cemil'in Anadolu'ya alışması ise Kör Şaban sayesinde. Küçük Ağa'nın yanında da Çolak Salih olacaktır.

5. SONUÇ

Sonuç olarak romanlarda mekânını arayan aydın, kurtuluşa da ön ayak olur. Tarık Buğra'ya göre kurtuluş ümidinin altı asırlık yaşama geleneğinin de karşında olması trajik bir çelişkidir (Buğra, 1997:6). Niyazi Berkes'in belirttiği gibi: "Yönetilenlerin yönetme işine katılması, Osmanlı geleneğine yabancı bir tutumdur" (Berkes, 1979:164). Bütün bu zorluklara karşın, başta Dostoyevski'nin de dediği gibi aydınlık, bir kez daha aşağıdan gelir.

Romanlardaki aydın tipinin kurtuluşu örgütlenme uğraşı, aynı zamanda kendisine mekân edinme çabasıydı. Kendine ait mekanın yitimi ile işlevsiz ve marjinal bir tip haline gelme tehlikesine karşı tutunma gayretiydi. Kurtuluş Savaşı romanlarında mekânsızlaşan aydının gerçek hayattaki karşılığı sayabileceğimiz Edward Said ve Emir Kusturica'nın çılgınlığını bu romanlarda duymamız mümkündür.

KAYNAKLAR

- Adıvar, H. E. (2009). *Ateşten gömlek*. İstanbul: Can Yayınları.
- Berkes, N. (1979). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- Buğra, T. (1997). *Küçük ağa*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Furedi, F. (2010). *Nereye gitti bu entelektüeller?* (Çev. A. E. Koca). Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Gramsci, A. (2007). *Hapishane defterleri*. (Çev. Ü. Aydoğmuş). İstanbul: Belge Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2007). *Yaban*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kemal, Y. (2008). *Çocukluğum, gençliğim, siyasi ve edebi hatıralarım*. İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi*. (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Tahir, K. (1999). *Yorgun savaşçı*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Troyat, H. (2000). *Dostoyevski*. (Çev. L. Gürsel). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Tuna, K. (1993). *Batılı bilginin eleştirisi üzerine*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.